

АРАБ СЎЗЛАРИНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ЎЗЛАШИШИ ҲАҚИДА

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11125959>

Олимов Зухробиддин

АДЧТИ араб тили ўқитувчиси

Аннотация

мазкур мақола араб тили тарихи, унинг ривожланиш давлари, шу билан бир қаторда араб тилининг замонавий кўринишларини ўрганади. Араб лексикографияси доирасида таҳлилар олиб бориб араблаштириш атамасига ойдинлик киритилади. Араб лугат фондига кириб келган лексикани ўрганиш билан бир қаторда, унинг замонавий араб тилига кириб келиш ҳодисалари ва уларга таъсир қилувчи омилларни комплекс таҳлилни олиб боради. Ўзлашган сўзларнинг араб тилидаги ассимиляция ҳодисасини тадқиқ қилади.

Калит сўзлар

лосоний вазият, ўзлашмалар, арабизмлар, арабизация, сомий тиллари грамматикаси, оромий алифбоси.

Аннотация

данная статья изучает историю арабского языка, этапы его развития, и вместе с тем современный облик арабского языка. Проводя исследование в ракурсе арабской лексикографии, освещает такой термин как «арабизация». Изучая заимствованную лексику в рамках арабского словарного фонда, проводит комплексные анализы факторов и явлений, оказавших влияние на заимствованную лексику. Исследует процесс ассимиляции заимствованной лексики.

Ключевые слова

лингвистическая ситуация, приобретения, арабизмы, арабизация, грамматика семитских языков, арамейский алфавит.

Annotation

this article studies the history of the Arabic language, the stages of its development, and at the same time the modern look of the Arabic language. Conducting research from the perspective of Arabic lexicography, illuminates a term such as "Arabization". Studying borrowed vocabulary within the framework of the Arabic vocabulary, conducts complex analyzes of factors and phenomena that influenced borrowed vocabulary. Explores the process of assimilation of borrowed vocabulary.

Keywords

language situation, acquisitions, arabisms, arabization, grammar of Semitic languages, aramaic alphabet.

Лисоний вазият муаммоси қадим замонлардан мавжуд бўлиб, охириги ўн йилликларда, айниқса, муҳим аҳамият касб этмоқда. Араблаштириш (арабизация) масаласи тилшунослиқда актуал масала ҳисобланиб, муқаддимада бу атама араб тили ва араб маданиятини кенг миқёсда ёйиш масаласини англантиб келган (4, 11). “Араблаштириш” атамаси муомалага минг йиллар аввал кириб келган бўлиб, авваллари бу атамани VII-IX асрларда араблар истилоси остидаги халқларга араб ҳаёт тарзини, араб маданиятини, ҳамда араб тилини сингдириш тушунилган. Натижада “араблаштириш” атамаси араб тилини тарғиб қилиш маъносида тушунилган. Бугунги кунга келиб, “араблаштириш” атамасининг маъноси бир оз ўзгача тус олди, яъни арабларга хос бўлган ҳаёт тарзини тарғиб қилиш маъносидан ташқари, хорижий тил лексикасини адаптация қилиш маъносидан ташқари, адабий араб тилини қайта тиклаш, унинг ижтимоий функцияларини максимал даражада кенгайтириш билан бирга араб тилини асосий мулоқот воситаси сифатида ривожлантириш арабзабон мамлакатларнинг лисоний сиёсатидир, араб маданий меросини тиклашдир (4, 22).

Араблаштириш масаласи, шунингдек, ўз ичига ўзга тилларнинг турли соҳаларида араб лексикасининг қўлланилиши масалаларини, ўзлашган сўзларнинг араб тилига кириб келиши ва уларнинг тилдаги ассимиляция жараёни масалаларини, маданият, техника ва фан соҳаларидаги ўзлашма атамаларнинг араб тили луғат фондида ва терминологик тизимида ягона араб тили давлатлар учун унификацияланган шаклини яратиш каби масалаларни қамраб олади [6, 26]. Араб тили сомиий тиллар гуруҳига киради, унга яна Эфиопиянинг амхар, тигре, қадимги яхудий, иврит (Исроил), Малта тиллари ҳам киради. Сомий тиллари грамматикасида, луғат тизимида бир хиллик, ўхшашлик мавжуд. Бу тилларнинг барчасининг сўзлари, асосан, уч ундошли бўлиб, уларда аффиксация ривожланган.

Араб тилида бой адабий асарлар яратилган. “Минг бир кеча” асари бутун дунёга маълум ва машҳурдир. Араб тилининг баъзи атамалари ғарбий ва бошқа тилларга, шу жумладан, рус тилига ҳам ўзлашган. Масалан,

адмирал, алгебра, азимут, маскарад, тариф, зенит, эмир, ҳалва сўзлари шулар жумласидандир.

Араб тилининг таъсирини ўзбек тилида ҳам кузатиш мумкин. Машҳур тилшунос олим Фотиҳ Абдуллаев ўзбек тилидаги **арабизм** ҳақидаги тадқиқот ишларида 55-60 фоиз араб сўзларининг **ўзбек тилига ўзлашганлигини** айтидилар. Ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида яшаган кўп шоир ва ёзувчилар араб ва форс тилларида ижод этганлар, улар “**روئي لاسا**” (иккитиллик) ёзувчилар деб аталган [3, 57].

Минг йилдан ортиқ тарихга эга бўлган бой маънавий меросимиз, асосан, араб ёзувидаги манбалар орқали етиб келган. Маълумки, бу ёзув арабларнигина эмас, балки араб бўлмаган кўпгина шарқ халқларининг адабиёти ва фанида қўлланиб келган ҳарф-товушли ёзувдир. У қадимги финикий ёзувининг оромий тармоғидан келиб чиққан. Милоднинг III-IV асрларида шаклланиб, араб тилининг ифодаси учун қўллана бошлаган ва “Араб ёзуви” номини олган. Оромий алифбосида 22 та ҳарф бўлган. Араблар бу алифбога 6 та янги товуш ҳарф (غ ظ ض ر ح ث) қўшиб, 28 тага етказганлар.

Ўзбек халқининг тарихда яратилган барча адабий ва илмий манбалари, асосан, араб тилида битилди. Сақланиб қолган далилларга кўра, Ўрта Осиё ҳудудида араб ёзувида битилган дастлабки ҳужжат Панжикент ҳукмдори Диваштич томонидан Араб халифалигининг Хуросондаги ноиб Амир ал-Жарроҳ номига 719 йилда ёзилган мактубдир.

Ислом дини ва араб тилининг VII аср иккинчи ярмидан бошлаб, Яқин ва Ўрта Шарқдаги қатор ўлкаларга, кейинроқ эса Африка, жанубий Европа ва Осиёдаги кўп жойларга тарқалиши билан араб ёзуви ҳам биргаликда кириб борди. Натижада араб ёзуви ўша ўлкалардаги халқлар томонидан ўзлаштирилди ва маҳаллий тилларга мослаштирилган ҳолда қўллана бошланди.

Тарихдан маълумки, араблар Ўрта Осиёни, шу жумладан, ҳозирги Ўзбекистон ҳудудини истило қилишлари натижасида ўзбек тилига араб сўзлари кириб кела бошлади. Бу жараён узоқ давом этди ва унинг натижасида ўзбек тилига кўп **арабизм ўзлашди**. Мутахассисларнинг фикрича, ўзбек тили луғат таркибида ҳозир 50%дан ортиқ араб сўзлари мавжуд. Араб сўзларининг ўзбек тилига ўзлашиши фақатгина юқоридаги йўл билан кириб келди, десак нотўғри бўлар эди, чунки ўзбек ва араб халқларининг қадимдан бошланган ўзаро турли алоқалари ҳам ўзбек тилига араб сўзларининг кириб келишига сабаб бўлган.

Мустақилликдан кейинги вақтларда республикамиз арабшунос олим-мутахассислари томонидан арабча луғатлар яратиш учун катта имкониятлар туғилди. Жумладан, 1996 йили Б.Ҳасановнинг “Ўзбекча – арабча бошланғич луғати ва “Қуръон сўзларининг луғати” нашр этилди. 1998 йили А.Абдужабборов, Н.Орифхўжаевларнинг “Ўзбекча- арабча-русча частотали луғати” босмадан чиқди. 2000 йили Н.Иброҳимов, Б.Ҳасанов, О.Мусаев, Б.Иброҳимовлар муаллифликларида “Ўзбека-арабча луғат” араб тили ихлосмандлари эътиборига ҳавола этилди. 2003 йили Наманганлик арабшунос олимлар – Одилжон Носиров, Муҳаммаджон Юсупов, Юнусхон Раҳматуллаев, Маҳмуджон Муҳиддинов ва Абдулҳай Нишонлар томонидан “Ан-Наъим” номли арабча-ўзбекча луғат нашр этилди. Мазкур луғатни Ўзбекистонда арабча-ўзбекча луғат яратиш тарихида биринчи тўлиқ академик луғат деб ҳисобласа бўлади. Кейинги йилларда ТошДШИ Араб филологияси кафедрасининг доценти Т.Ш.Қодировнинг “ Арабча-ўзбекча-русча тематик луғат” (2006), “Қисқача арабча-ўзбекча-русча ижтимоий-сиёсий тематик луғати”, “Қисқача арабча-ўзбекча-русча касб-хунар ва баъзи сифатларнинг номларига оид тематик луғат”лари нашр этилди [4].

Замонавий адабий араб тили XIX асрдан бошлаб янгида руҳда шакллана бошлади. Янги замонавий техника ва тараққиёт тушунчалари ва предметларини ифодалаш учун унга Оврупо тилларидан кўп ўзлаштирма сўзлар кириб кела бошлади.

Шу билан бир каторда, мазкур мақоламиз давомида фан-техника тараққиёти туфайли араб тилига кириб келган энг янги атамалар таҳлиliga ҳам қисқача тўхталсак. Замонавий араб атамашунослиги фани янги атамалар ясашда ўзининг тизимига эга ва бу усул грек ва лотинча сўзлардан калькалаш йўли билан янги атамалар ҳосил қилиш билан боғлиқдир. У ёки бу соҳага тегишли сўзларни, ниҳоятда аниқ бериш учун катта терминлар яратишга тўғри келади. Бундай терминларни амалда қўллашда жуда кўп қийинчиликлар туғилиши сабабли иккита сўздан тузилган терминнинг бирини тушириб қолдириш усулидан фойдаланиляпти. Масалан: ح ت ر ل - телеграмма, ف ا ك ص - телефакс, ي ا ن - инфляция - кадрсизланиш (ўзбек тилидаги давлат кўмитаси ўрнига давқўм сингари). Ёки 2 сўзни бирлаштириш усулидан фойдаланиляпти. Масалан: ا ل ر ا ض - رأس ي ا ل - капитал, ت ا ش د ا ك ي - бош ҳакам, орбитр, - ك ه ر ي ا ئ - ج ا ا ن - ان ك ه ر ت ا ء ي ل د - гидроэлектрли (рус тилидаги “техобслуживание” сингари).

Адабий араб тили луғат фондининг хорижий лексика билан бойиши узоқ даврга чўзилади. Бу даврда ўзлашган лексикаларнинг тушунча доираси, характери тилларнинг бир-бирига муносабатлари, ўзлашган сўзларнинг ассимиляция даражаси ҳамда тил эгаларининг ўзлашмаларга бўлган муносабати босқичма-босқич вақт ўтиши билан ўзгариб боради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курагимиз. – Тошкент: Ўзбекистон NMU, 2017. –296.
2. 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909 “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”.
3. Абдуллаев И. Бухоронинг арабийнавис шоирлари. –Т.: Фан, 1965. –185 б.
4. Маҳсумов А. А. Араб тили луғат фондида ўзлашган сўзлар. – Самарқанд, 2020.
5. Ҳасанов М., Абзалова М. Араб тили дарслиги. –Т.: Мавароуннаҳр 2004. – 250 б.
6. Шагаль Г.Ш. Арабские страны: язык и общество [Текст] / Г.Ш. Шагаль. – М.: Литература на иностранном языке, 1998. – 280 с.
7. Шагаль В.Э. Арабский мир: пути познания. –М.: Наука, 2001. – 240с.
8. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 5-жуз. – Т., Шарқ, 2008. – 367 б.

Интернет сайтлари

www.wikipedia.com

<http://www.arabic.ru/language/>

<http://www.islam.ru/pressclub/histori/buzamaidana/>

<http://www.resalah4u.com> مركز الإعلام العربي

www.asharqawsat.com أشراق الأوسط

<http://www.amin.org> أهبي لخدمت ال صدف يت و الإء لويت